

بازسازی موزه علی اکبر صنعتی به گُل نشست

نویسنده: مهرداد بهمنی - فرامرز پارسی

بازگشایی مجدد موزه علی اکبر صنعتی در روز سه‌شنبه چهاردهم شهریور 1396 بعد از دوازده سال تعطیلی، به‌عنوان عنصری از مجموعه توپخانه و میدان مشق آن‌هم در هیأتی نو، غبار فراموشی سالیان را از چهره این بنا زدود.

معماری معاصر ایران بخشی از میراث معماری ماست که در شتاب تغییرات شهری در معرض آسیب‌های فراوان است. این بنا هرچند از لحاظ وسعت بضاعت چندانی ندارد اما راوی قصه‌های شیرینی از حدود هشت دهه اخیر است. بنایی در کنار توپخانه یکی از مهم‌ترین فضاهای شهری در سطح ملی و تهران که هم معماری‌اش نمودی از معماری تاریخی ایران با معماری نئوکلاسیک است و هم مجسمه‌های به نمایش درآمده در آن واجد ارزش فرهنگی است.

معماری بنا ترکیبی از معماری تاریخی ایران با سبک نئوکلاسیک اروپایی است. سازه سبک خرابای چوبی با پوشش حلب شیروانی، طاق ضربی با تیرآهن نیمه ستون‌های کوزنتین با بدنه غیر قاشقی، کاشی‌کاری برجسته، آجرکاری و پنجره‌هایی با قوس‌های ایرانی و رومی.

بنایی که زمانی از بناهای قورخانه و باروت خانه تهران بود. در دوره پهلوی اول به جمعیت شیر و خورشید سرخ واگذار شد. در سال 1325 کارگاه و موزه استاد علی اکبر صنعتی شد تا با فروش بلیط، درآمدی برای شیر و خورشید سرخ حاصل آید. در کودتای 28 مرداد نمایشگاه مجسمه‌های استاد صنعتی آسیب فراوان دید. پس از انقلاب اسلامی نام موزه به 13 آبان تغییر یافت. در دهه هفتاد مدتی محل جشن‌های عروسی و مدتی هم فروشگاه لباس شد. اوایل دهه 80 فعالیت موزه نیمه‌وقت و با درگذشت علی اکبر صنعتی پنج سال موزه بسته شد. از سال 86 احیاء مجدد موزه طرح شد تا بالاخره در سال 1392 قرارداد مرمت و بازسازی موزه علی اکبر صنعتی میدان امام خمینی توسط جمعیت هلال احمر ایران با شرکت آذر هفتادونه منعقد گردید و آغاز به کار شد. سپس با پیگیری شورای شهر و شهرداری منطقه 12 و سازمان زیباسازی شهرداری تهران و شرکت مهندسین مشاور عمارت خورشید، بخش دوم آن انجام شد. در این مطلب با توضیحی مختصر از سرگذشت این بنا تا به امروز گشتی تصویری در آن خواهیم زد.

آخرین یادگار میدان توپخانه

ساختمانی دو طبقه در گوشه شمال غربی میدان توپخانه (امام خمینی) قرارداد که به همراه ساختمان بانک تجارت آخرین یادگار میدانی هستند که در تاریخ شهر تهران از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

موزه علی اکبرخان صنعتی با وجودی که سالها مهجور واقع شده بود و در پس چند درخت چنار بلند، دکه روزنامه فروشی و مغازه عینک فروشی پنهان شده بود به دلایل متعدد از ارزش زیادی برخوردار است که آن را به بنایی منحصر به فرد تبدیل می کند.

میدان توپخانه در طول حیات حدوداً 150 ساله خود تغییرات زیادی کرده، ساختمان‌های اطراف آن تغییر کرده‌اند و با تخریب دو بنای مهم در جنوب و شمال آن یعنی ساختمان تلگراف خانه و ساختمان شهرداری ابعاد آن نیز تغییر پیدا کرده است بنای موزه نه تنها حد شمال غربی میدان را مشخص می کند بلکه یادگار ارتفاع، طبقات و خط آسمان این میدان نیز می باشد.

این بنا که با تغییرات و الحاقی وسیع در دوره پهلوی اول بر روی بنای قاجاری آن ساخته شده، از نمونه‌های شاخص این دوره است که هم به لحاظ الگوی معماری و تزئینات و هم نوع سازه آن دارای اهمیت می‌باشد.

معماری اواخر قاجار و اوایل پهلوی اول یک معماری تلفیقی از عناصر وارداتی معماری اروپایی با الگوها و عناصر معماری ایرانی می باشد که از فیلتر زیبایی شناسی معماران این دوره عبور کرده و منجر به شکل گیری معماری ویژه ای شده که شاید در هیچ جای دیگری قابل مشاهده نیست. از نظر الگوی معماری بنا کاملاً برون‌گرا بوده و حیاط کوچک شمال غربی آن تنها حکم نورگیری برای ساختمان را دارد. نمای ساختمان تلفیق بسیار عجیب و در عین حال هماهنگی از مفاهیم متفاوت معماری است. قوس‌های تیزه‌دار در کنار قوس‌های قطاع دایره و قوس کلیل ترکیبی از معماری اوایل و اواخر قاجار را نشان می‌دهد. همچنین استفاده از سرستون‌های کرن‌تین در کنار سرستون‌های یونیک از معماری نئوکلاسیک ترکیبی است که در ساختمان‌های دیگر به ندرت به چشم می‌خورد. نمای گچی با آزاره‌های سنگی نیز حکایت از معماری اواخر قاجار و اوایل پهلوی اول دارد این در حالی است که کاشی هفت رنگ نیز در نمای ساختمان به کار رفته است.

با وجودی که در سقف بنا از شیروانی استفاده شده، به کار گرفتن آبرو لندنی موجب شده تا عملاً شیروانی بنا تاثیر زیادی در نمای بیرونی ساختمان نداشته باشد و ظاهر بنایی با سقف مسطح به خود بگیرد. ورودی کنج بنا، زیر بالکنی پیش آمده و بدون ستون کاملاً ترکیبی است که در دوره پهلوی به چشم می‌خورد. اما آنچه با ارزش جلوه می کند ترکیب هماهنگ و قابل قبول این همه عناصر مختلف با ریشه‌هایی متفاوت است.

آنچه امروز در داخل بنا دیده می‌شود حاصل تغییراتی است که جهت استفاده بنا برای تبدیل به موزه مجسمه انجام شده است. دیوارها فاقد هر نوع تزیین بوده و اندودها در دوره های متاخر انجام شده است. پلکان موجود بنا نیز الحاقی متعلق به دوره تبدیل بنا به موزه می باشد همچنین پنجره های بنا که در دوره اولیه به دلیل عملکرد تجاری تا کف امتداد پیدا می کرده به دلیل عملکرد موزه تا ارتفاع یک و نیم متری بالا آمده است و منجر به مهمترین تغییر در نمای خارجی بنا شده است.

با بررسی سازه بنا دلایل کافی برای اثبات دوره های مختلف ساخت و ساز بدست می‌آید. دیوارهای شمالی بنا خشتی بوده و به روش دوره قاجار 5 تا 10 ردیف خشت و یک ردیف آجرچیده شده که برای بالا بردن مقاومت برشی دیوار بوده است.

این در حالی است که دیوارهای نمای خارجی با استفاده از آجر و ملات گل آهک چیده شده است. همچنین بر اساس تکنیک رایج در دوره پهلوی اول نعل درگاه پنجره ها در طبقه بالا به صورت کاذب با چوب و توفال ساخته شده و بر روی آن اندود اجرا شده است.

سقف طبقه پائین با آهن و طاق ضربی پوشش داده شده که تکنیک استفاده از آهن مانند استفاده از تیرچوبی بوده و فاقد زیر سری مناسب است که در دراز مدت منجر به تولید ترک‌های متعدد در بنا شده است.

سقف طبقه بالا با خرپاهای چوبی با الگوی خرپای ایرانی پوشش داده شده است به این معنی که خرپا کاملاً مثلث بندی نشده و شکل خرپا بیشتر برای شکل گیری شیروانی فرم گرفته و عضو پائینی قوی تر اجرا شده تا بتواند گشتاور را نیز تحمل کند اتصالات نیز با میخ اجرا شده است. با وجود این سازه بنا دچار مشکل جدی نبوده و زلزله های کمتر از 5 ریشتری را که در این مدت تهران را لرزاند در این بنا تحمل شده است.

اما ارزش یک بنا صرفاً به استقرار شهری یا نقشی که در بافت شهری به عهده دارد یا ارزش های معماری و زیبایی شناسانه آن نیست بلکه ویژگی های یادمانی یک بنا می تواند ارزشی مضاعف را برای یک بنا به همراه داشته باشد. این بنا یادآور جریان های فرهنگی و اجتماعی متعددی بوده که توجه به آن از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. گفته می شود بنا در اواخر قاجار قبل از تغییراتی که منجر به ظاهر امروزی بنا گردد مورد استفاده رضاخان میرپنج بنیانگذار سلسله پهلوی بوده است.

همچنین اولین ساختمانی بوده که هنگام شکل گیری جمعیت شیر و خورشید سرخ به مدت 5 سال به این جمعیت اختصاص داده شده است.

این بنا در سال 1325 به صورت موزه به کارهای علی اکبر خان صنعتی اختصاص داده شده که از آن زمان به یکی از مهمترین موزه های آثار تجسمی به خصوص مجسمه سازی تبدیل شده و در سال های اولیه تاسیس آن در جامعه هنری ایران موفقیت های شایانی را به دست آورد. و این عملکردی است که امروزه نیز علی رغم فراز و فرودهای متعدد هنوز مهمترین ویژگی بنا در ذهن و خاطره جمعی مردم تهران می باشد.

به نظر می رسد تنها ارزش های هنری مجسمه های داخل بنا نیست که اهمیت دارد بلکه شخصیت فردی علی اکبر خان صنعتی نیز می بایست مورد توجه قرار گیرد.

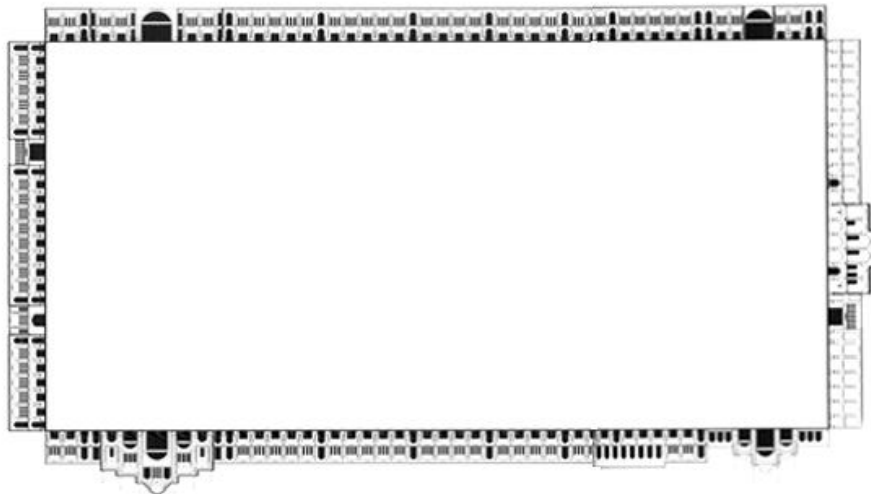
علی اکبر خان صنعتی در سال 1295 هجری شمسی به دنیا آمد و در کودکی پدر خود را از دست داده و مادرش که تهی دست بود او را به پرورشگاه صنعتی کرمان که توسط حاج علی اکبر صنعتی تاسیس شده بود سپرد. او در همان سنین کودکی استعداد خود را در نقاشی نشان داده و مورد تشویق حاج علی اکبر قرار گرفت. او پس از پایان تحصیلات ابتدایی نزد عبدالحسین صنعتی زاده پسر حاج علی اکبر فرستاده شد و در مدرسه کمال الملک نزد استادان نام آوری چون استاد ابوالحسن خان صدیقی و محمد حیدریان آموزش دید در سال 1319 موفق به اخذ درجه لیسانس در نقاشی شد پس از مرگ حاج علی اکبر به کرمان بازگشت و به تعلیم نقاشی به کودکان پرورشگاه مشغول شد در سال 1324 ساختمان فعلی را در اختیار ایشان قرار دادند تا نمایشگاهی از آثار خود را در آن بر پا دارد. این قسمت از بنا تنها بخشی از بنایی بود که در سال 1325 به مرکز جمعیت شیر و خورشید سرخ اختصاص داده شده استاد علی اکبر خان صنعتی از آن پس تندیس بسیاری از مشاهیر زمان خود چون دهخدا- ملک الشعرای بهار- عارف قزوینی- گاندی- مصدق و ... را در کنار مجسمه هایی از صحنه قتل امیرکبیر و یا صحنه هایی از زندگی طبقات فرو دست و کارگران و زحمتکشان ساخت اگر چه بخش مهمی از این آثار در وقایع کودتای 28 مرداد تخریب شد. ولی پس از آن استاد به ساخت مجسمه های دیگر اهتمام ورزید و پیش از انقلاب این نمایشگاه به نام موزه علی اکبرخان صنعتی نام گذاری شد این بنا به همراه آثار ارزشمند آن در تاریخ 1385/08/24 به شماره 16223 در فهرست آثار ملی ثبت گردید.

علی اکبرخان صنعتی در سال 1385 فوت کرد اما علاوه بر شخصیت هنری او ، انسان دوستی و سعی و تلاش او در گسترش هنر در میان کودکان و نوجوان به خصوص از طبقات فرو دست موجب گردید تا نام او در تاریخ هنر ایران جاودانه گردد.

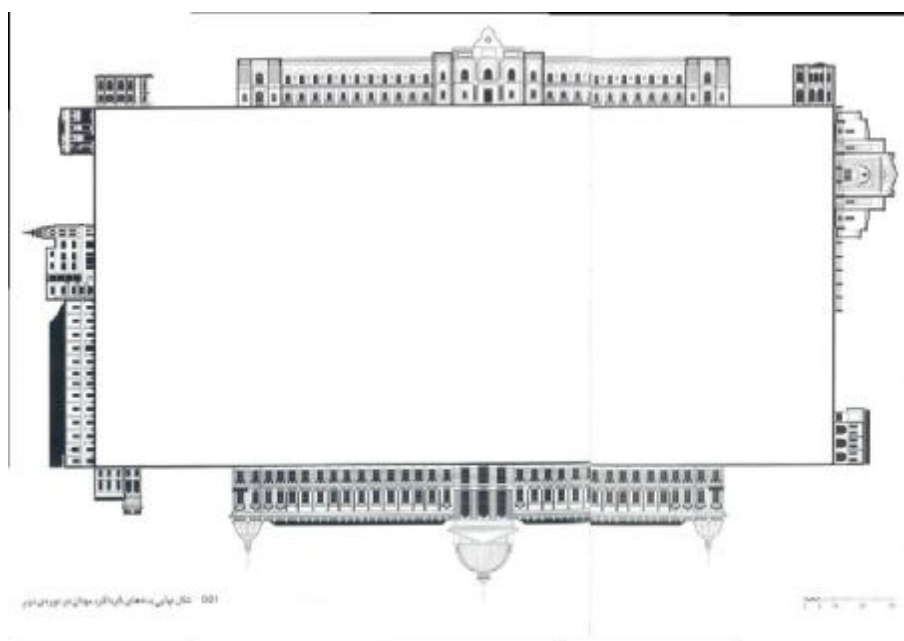
در سال 1388 شهرداری منطقه 12 با جمعیت هلال احمر جهت مرمت این بنا وارد مذاکره شده و در نهایت در سال 93 مطالعات و طرح مرمت آن آغاز شده و در انتهای همین سال عملیات اجرایی مرمت با ایده احیای مجدد موزه علی اکبرخان صنعتی در طبقه همکف و ایجاد نمایشگاهی در طبقه اول به منظور ایجاد تحرک بیشتر و جلب مخاطبین جوان و آشنائیشان با آثار استاد تهیه شد در این طرح محلی به عنوان کافه برای ملاقات هنرمندان و هنردوستان با یکدیگر در

نظر گرفته شد وجود دانشگاه هنر و تعداد قابل توجهی از موزه های تهران در اطراف این بنا توان جلب مخاطبین را برای موزه افزایش خواهد داد.

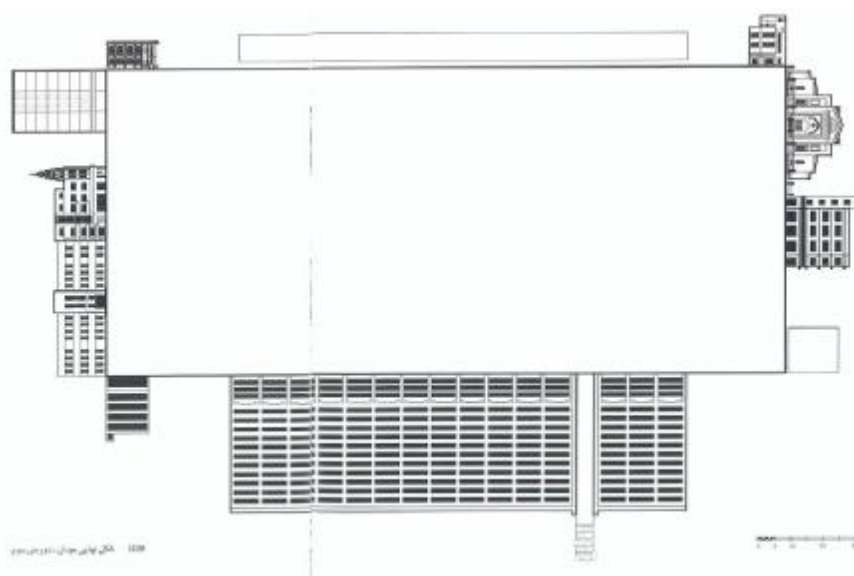
در مرمت این بنا از جدیدترین تجربیات مرمتی همچون مقاوم سازی بستر بنا تزریق گروتیهایی با مبنای رس و آهک استفاده شده ، همچنین دیوارها از طریق ایجاد پوسته ای با مقاومت برشی و کششی قابل توجه مقاوم سازی شدند تقویت خرپاهای موجود با اجرای جزئیاتی دقیق از فلز انجام شد و سبک سازی طاق های ضربی به وسیله چوب انجام شد و از این طریق علاوه بر حل مسایل ثقلی بنا تلاش شده تا رفتار بنا در برابر زلزله از کیفیت بهتری برخوردار گردد. این بنا به زودی با بهره برداری مجدد علاوه بر اینکه شاهدهی است از گذشته با شکوه مهمترین میدان شهر تهران، جلوه ای از توانایی معماران در تلفیق فرهنگی و هضم معماری های دیگر در معماری غنی ایرانی خواهد بود.و میعادگاهی خواهد بود برای هنرمندان که به اعتبار هنرو شخصیت استاد علی اکبر خان صنعتی آثاری از تلاش هنرمندان جوان ایران را دیده و نقد کنند.

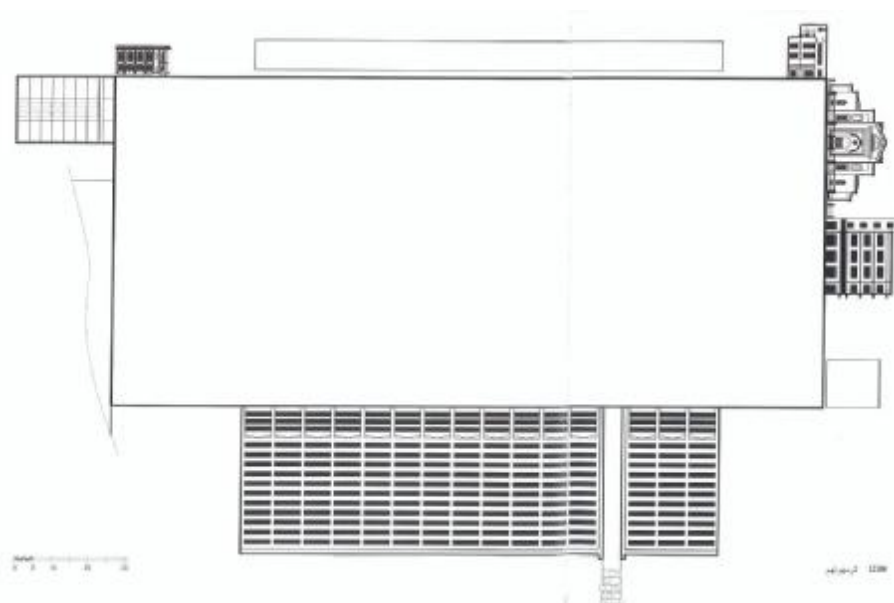
بدنه میدان در دوره اول

بدنه میدان در دوره دوم

شکل نهایی بدنه میدان در دوره سوم

شکل امروزی میدان

دید غربی میدان توپخانه تهران - دوره اول

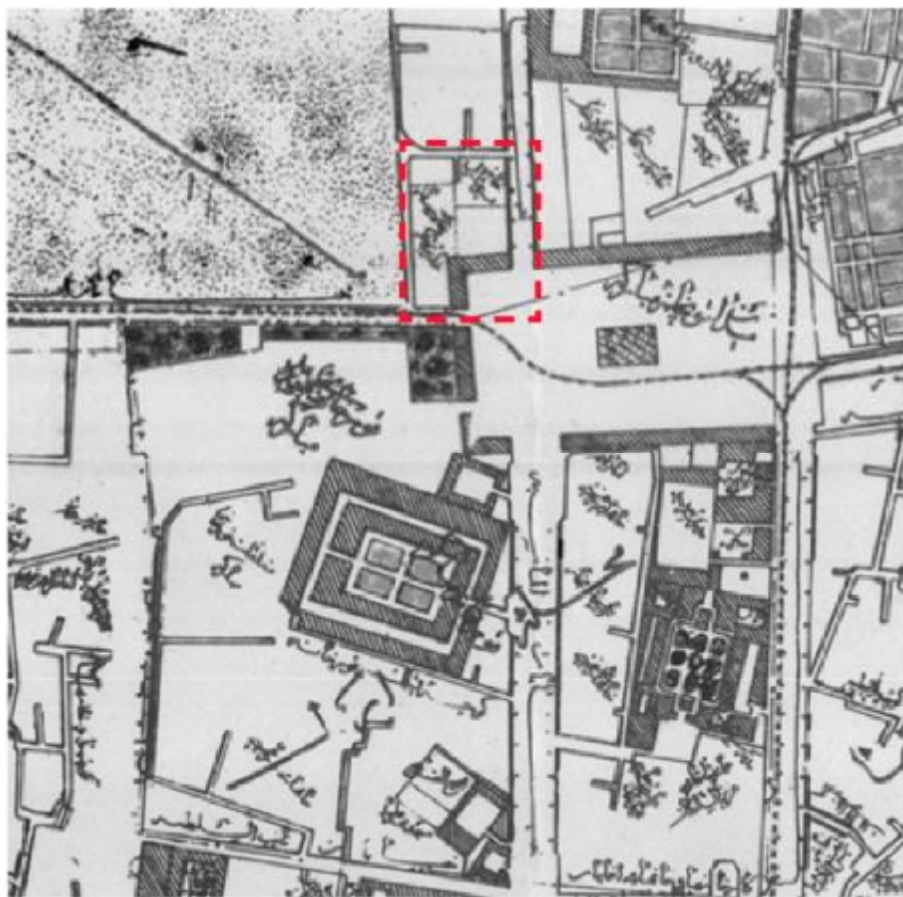
دید غربی میدان توپخانه تهران - دوره دوم

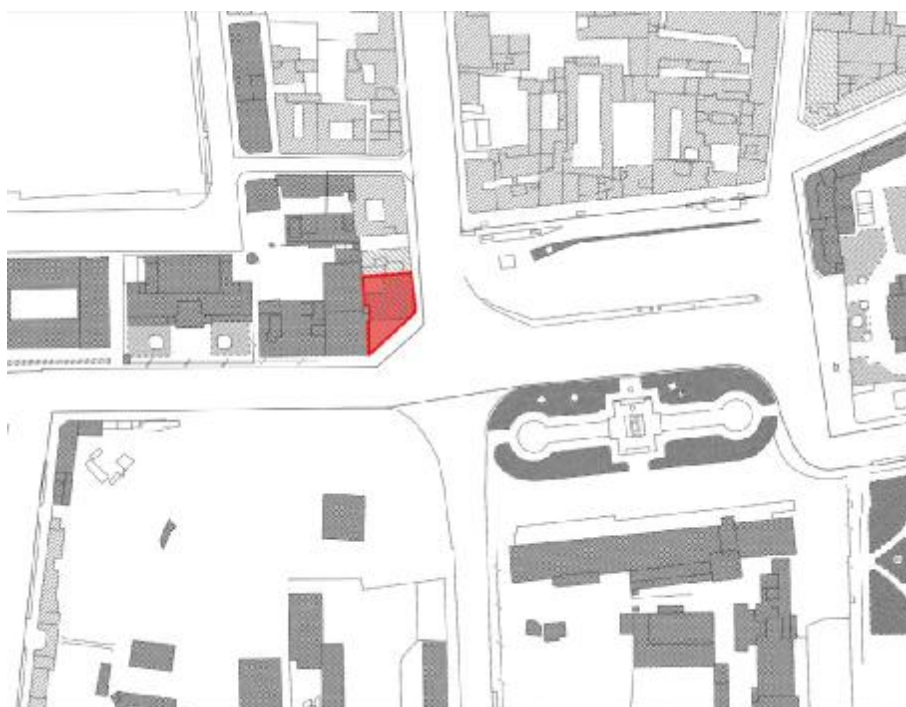
دید غربی میدان توپخانه تهران - دوره سوم

عکس هوایی میدان توپخانه سال 1335

محدوده میدان توپخانه در نقشه دارالخلافه عبدالغفار - چاشنی سازخانه مبارکه در محل موزه صنعتی

موقعیت موزه نسبت به میدان توپخانه

تصاویر قبل از مرمت

نمای جنوبی موزه

ورودی مترو در ضلع جنوبی ساختمان موزه صنعتی

خرپای چوبی زیرشیروانی

حیاط داخلی موزه

نمای داخلی طبقه اول

خرپای چوبی زیرشیروانی

نمای شرقی موزه

ورودی موزه

قوس های آجری

قوس های آجری

جزئیات نما

نمای شرقی موزه

کاشی برجسته

سرستون کوزنتین در نما

وضع موجود نما

وضع موجود نما

تصاویر مرمت

حذف پلاستر گچی از دیوارهای داخلی

حذف پلاستر گچی از دیوارهای داخلی

بسته بندی مجسمه های موجود در موزه قبل از شروع مرمت

حذف پلاستر گچی از دیوارهای داخلی

بسته بندی مجسمه های موجود در موزه قبل از شروع مرمت

بسته بندی مجسمه های موجود در موزه قبل از شروع مرمت

عکس های سازه جدید

عکس‌های نمای جدید

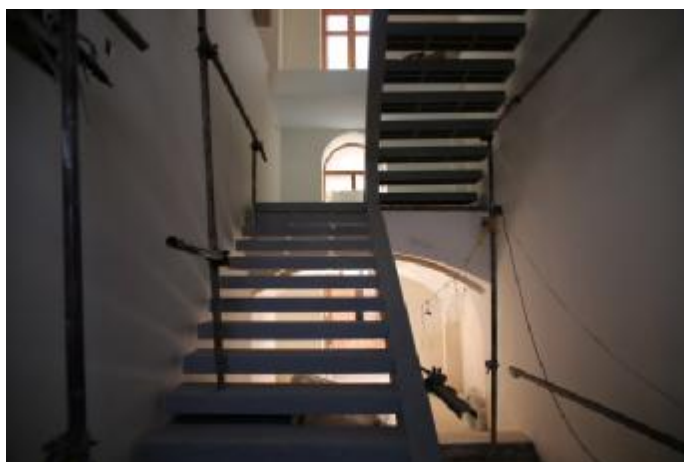
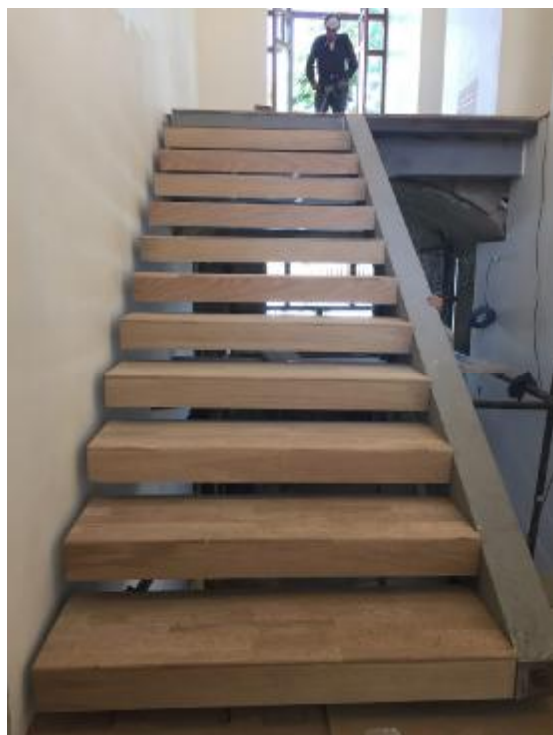
عکس های داخلی طبقه اول

عکس های داخلی طبقه همکف

عکس های حیاط

